

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

زمان چاپ: ۱۴۰۲/۱۰/۲۰

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

تحلیل و تبیین مشارکت شهروندی در توسعه پایدار شهر

حسین ملاشاهی^۱، محمد سلحشوری^{۲*}

۱- استادیار دانشگاه آزاد اسلامی، گروه جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان، زاهدان، ایران.

۲- دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان، زاهدان، ایران.

چکیده

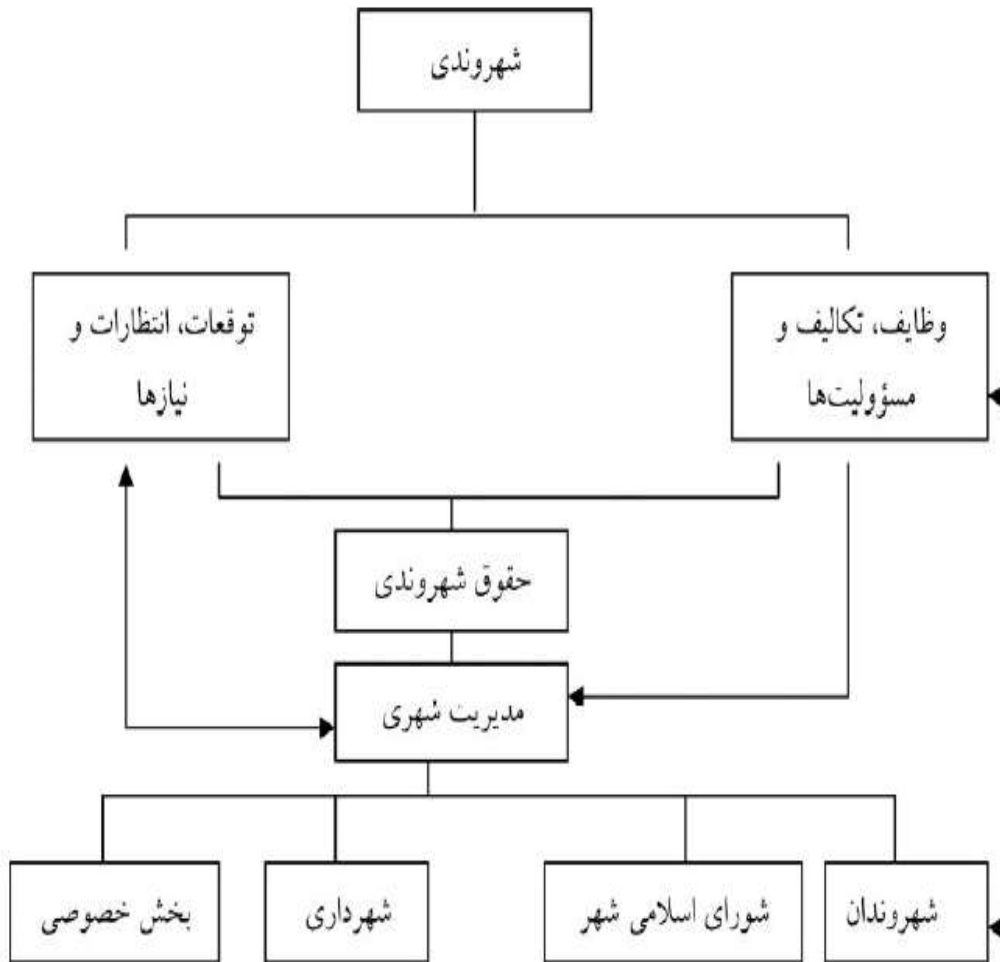
امروزه افزایش جمعیت، تنوع و پیچیدگی نقش‌ها و روابط، افزایش سواد و آگاهی، گسترش رسانه‌های همگانی به همراه هزینه‌های سنگین اقتصادی، اجتماعی اداره متمرکز امور و وجود پشتوانه‌های قانونی، سبب شده است که شیوه‌های مشارکتی در اداره امور شهرها مورد توجه قرار گیرد. مشارکت شهروندی به‌عنوان یک کنش اجتماعی، یکی از مهم‌ترین مولفه‌ها در راستای رسیدن به توسعه پایدار شهری است؛ در حقیقت مشارکت اجتماعی فقط کار جمعی نیست، بلکه نوع تفکر جمعی، تصمیم‌گیری جمعی، تولید جمعی و در نهایت استفاده جمعی است که سبب افزایش درک و آگاهی شهروندان از مسائل مربوط به خودشان و نیاز متقابل به یکدیگر می‌شود، همچنین به ایجاد جامعه بهتر کمک می‌کند و توانایی‌های یک جامعه را برای هماهنگ کردن کنش‌های افراد به منظور توسعه و بهبود کالاهای جمعی ارزشمند، تقویت و حکومت‌گری بهتری می‌کند. این مقاله یک پژوهش کاربردی است، روش مطالعه به صورت توصیفی - تحلیلی است که گردآوری اطلاعات مورد نیاز به شیوه اسنادی انجام شده است. نتیجه بدست آمده از تحقیق بیانگر این واقعیت است که نیاز به مشارکت شهروندان و حمایت از آنها در مدیریت شهری، بیش از پیش در جامعه ما احساس می‌شود؛ چرا که جامعه ما به جهت شرایط اجتماعی، تاریخی و سیاسی، بحران‌های متعددی را پشت سر گذاشته و در ادوار پیشین به دلایل مختلف، در رسیدن به توسعه پایدار، مخصوصاً توسعه پایدار شهری، مرارت‌های زیادی را متحمل گردیده است و عدم مشارکت دادن شهروندان در برنامه‌های توسعه پایدار برمسائل موجود شهری نظیر: ترافیک، فضای سبز، فعالیت‌های شهرداری‌ها در زمینه ساخت و سازها، تصمیمات مدیران و برنامه‌ریزان شهری، جمع‌آوری زباله‌ها، ایمنی شهری و ... اثرگذار بوده است.

کلمات کلیدی: مشارکت، مشارکت شهروندی، مشارکت و مدیریت شهری، توسعه پایدار، ویژگی‌های شهر پایدار.

مقدمه

در جامعه امروز نیاز بشر به همزیستی در سطح بالایی احساس می‌گردد و این همزیستی در قالب شهرها تحقق می‌یابد. شهر به عنوان یک منبع توسعه مطرح است و جایگاه مشارکت شهروندان در روند توسعه شهر و بهبود سکونتگاه‌های شهری نقش بسیار مهم و تعیین کننده دارد. از دیدگاه دیگر، می‌توان مشارکت‌های شهری را در مسیر یک توسعه قانونمند و پایدار مورد توجه قرار داد. این مورد، بیشتر از این جهت اهمیت دارد که نحوه مشارکت بر جریان مطلوب زندگی شهری، می‌تواند در بهبود سکونتگاه‌های انسانی و پایداری توسعه شهری، مهمترین نقش را ایفا کند. مشارکت شهروندی از سال ۱۹۵۰، موضوع

دامنه داری در حوزه برنامه ریزی بوده، برنامه ریزان شهری تلاش نمودند در تصمیم گیری های شهری از نظرات شهروندان مطلع شوند و با همکاری آنان برنامه های خود را عملی سازند. برنامه ریزان شهری معتقدند که مشارکت، باعث میشود شهروندان نسبت به تصمیم گیری های صورت گرفته در شهر مسؤولیت پذیر گردند؛ یعنی حمایت عمومی از تصمیم گیریهای اتخاذی از سوی مسؤولان، باعث می شود متولیان امر به راحتی برنامه های خود را عملی نمایند(تقوایی و همکاران، ۱۳۸۸). همچنین براساس شکل (۱) می توانیم ارتباط میان مدیریت شهری و شهروندی و حقوق شهری را مشاهده نمائیم.

شکل ۱: ارتباط میان مدیریت شهری و شهروندی و حقوق شهری
ماخذ: (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۸)

بر اساس نظریه جیمز فریزر (J. Frazer)، وضعیت اقتصادی و مادی شهروندان می تواند انگیزه های اساسی آنها در کنش مشارکتی باشد مردم، تصمیم گیرنده هایی منطقی و عقلایی هستند. آنها نوع کنش خود را بسته به شرایط مختلف زندگی از جمله وضعیت اقتصادی و مادی بروز می دهند. مازلو (Maslow)، معتقد است که تمام انسانها دارای نیازهایی چون؛ نیازهای جسمی، نیاز به ایمنی، نیاز به روابط اجتماعی، نیاز به احترام، نیاز به خویشتن یابی و رضایت هستند که با انگیزه برآوردن آنها به فعالیتهای مختلف اجتماعی دست می زنند بنابراین به نظر می رسد تا زمانی که مردم از حیث اقتصادی، بهداشتی و تأمین مایحتاج اولیه زندگی در وضعیت مناسبی نباشند، نمی توان شاهد تحقق مشارکت فراگیر آنان در امور شهری بود. به بیان هابرماس (Habermas) کنش ارتباطی، بارزترین و فراگیرترین پدیده بشری است که بنیاد سراسر زندگی اجتماعی و فرهنگی و

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

نیز همه علوم انسانی را تشکیل می دهد. مبنای نظریه هابرماس، ارتباط تحریف نشده است. به همین خاطر، وی در برقراری تعامل و مباحثه، چهار نوع معیار برای اعتبار داعیه ها مطرح کرده است (ربانی و همکاران، ۱۳۸۷).

- قابل فهم بودن
- حقیقت داشتن
- قابل اعتماد بودن
- آزادی بیان مطرح کننده داعیه ها

همانطور که می دانیم توسعه در مناطق شهری و روستایی برای تحول انسان است و خود هدف نیست، بلکه ابزاری است تا انسان را متناسب با مکانی که در آن زیست می کند به جایگاه و موقعیت شایسته اش برساند و بعد مشارکت حاکی از این نکته می باشد که رکن و هسته اصلی در توسعه درون زما، مشارکت می باشد. نظریه پردازانی همچون، درام گای، گاندی، ژولیوس نیرره، عبیدالله خان، ویترو، شارل فوریه، رایزمن، فریدمن، و ویوور، هر یک با تمرکز روی بعدی از مشارکت تاکید داشته اند (صدایی و دهقانی، ۱۳۸۹).

فرضیه و روش تحقیق

تحقیقات علمی فلسفه ای روشن دارند؛ نیاز بشر به تحقیقات علمی امری بدیهی است. با انجام هر پژوهش علمی و تولید معرفت جدید، تعداد مجهولات و مسائل بیشتری خود را نشان می دهند. هدف اصلی تحقیق علمی را باید معلوم کردن مجهول و به عبارتی حل مسله و پاسخ یافتن برای آن دانست (حافظ نیا، ۱۳۸۹). این مقاله یک پژوهش کاربردی است، روش مطالعه بصورت توصیفی-تحلیلی است که گردآوری اطلاعات مورد نیاز به شیوه اسنادی و کتابخانه ای انجام شده است. محقق می کوشند برای یافتن پاسخ این سوال که وضعیت مشارکت شهروندان در توسعه پایدار شهری چگونه است؟، پاسخی مستدل ارائه نمایند.

مبانی نظری

مشارکت شهروندان در اداره امور شهرها پدیده ای نوین نیست بلکه در طول تاریخ با ابعاد مختلف زندگی اجتماعی انسان ها پیوند داشته است. آنچه که در این میان قابل بررسی است شیوه مختلف مشارکت شهروندی در اداره امور رفاهی محلی و شهری است که در دوره های تاریخی متأثر از حکومت ها و ایدئولوژی های حاکم بر جامعه دچار تحول و دگرگونی شده است. ریشه تاریخی مشارکت شهروندی به دولت-شهرهای یونان بر می گردد به صورتی که مشارکت شهروندی با جامعه مدنی و جامعه سیاسی پیوند داشته است و شهروندان در تصمیم گیری مدیریت امور شهری نقش داشته اند (حکمت نیا و همکاران، ۱۳۸۳). شهروندان همواره بعنوان یکی از ارکان اصلی مشارکت در توسعه شهری مطرح بوده اند (Yearley, Forrester, ۲۰۰۱). جنبش مشارکت عمومی در دهه هفتاد و هشتاد عموماً در تکاپوی دریافت خواست و اراده مردم هدایت شده است. در این زمان مهمترین تکنیک شناخت خواسته های مردم به وسیله برنامه ریزان بوده است (شکویی و حسینی، ۱۳۸۳).

مشارکت (Participation)

مشارکت شامل مهیا کردن منابع مردمی محلی و حمایت از داده های درونی در داخل برنامه هایی برای ایجاد کارائی و تاثیرات موثر است. مشارکت درگیر شدن بسیار نزدیک مردم در فراگردهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی موثر بر زندگی آنان است که از شروط آن، وجود تمایل به تقسیم قدرت و تصمیم گیری از جانب نظام سیاسی و حکومت می باشد (صدایی و دهقانی، ۱۳۸۹). مشارکت یک فرایند گسترده است که دارای ساختاری مشخص در حیط توسعه میباشد (Dobson, ۲۰۰۰).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

مشارکت سنتی

تعریفی که از مشارکت سنتی از کاظم ودیعی ارائه شده؛ عبارتست از مجموعه همیارهای و معاضدت ها و اشتراک مساعی گروهی از مردم و یا یک جامعه به منظور آسان داشتن معضلات به تبع عرف و رسم جاری بدون هیچگونه انعقاد قانون و مقررات و آیین نامه مکتوب و مصوب.

مشارکت جدید

این نوع مشارکت از این نظر اهمیت یافته است که سالهای متمادی است که جوامع در مناطق مختلف سرزمین پهناور ایران در قالب تشکلهای بومی و به اصطلاح امروزی آن سازمانهای غیر دولتی امور زندگی و اشتغال تولیدی و خدماتی خود را تنظیم و اداره می کنند (صیدایی و دهقانی، ۱۳۸۹).

پیشینه تاریخی مشارکت شهروندی

مشارکت شهروندی و جامعه مدنی سابقه غنی و طولانی دارد و از دوران یونان باستان تا به امروز همواره به اشکال گوناگون در ابعاد مختلف زندگی اجتماعی انسان ها بروز کرده است. خواستگاه آن دولت شهر آتن در یونان باستان است.

در این دولت شهرها به جز بردگان و بیگانگان و زنان تمامی دیگر اعضای جامعه در صورتی شهروند محسوب می شوند و در شورای مدیریت شهر عضویت داشته اند که با مشارکتی سیاسی ارتباط نزدیکی داشته باشند. استدلال ارسطو بر این بود که کسی که در اداره امور جامعه هیچ شرکتی نکند یا حیوان است یا خدا.

در تمدن رومی رگه های شهروندی در حد نخبگان سیاسی یا سایر پاترسین ها و اشراف مشاهده می شود و توده مردم نقش در جامعه سیاسی نداشته اند برخی از الزامات نیم بند دمکراسی یونانی در قالب انتخاب امپراتوران رومی مجلس سنا و تربیون ها وجود داشته است.

در دوره قرن وسطی مسیحی که مقارن با زوال امپراتوری روم باستان و تقسیم آن به دو امپراطوری روم غربی و شرقی بود نقش شهروندی اهمیت خود را از دست داد و رعیت بجای شهروند جلوه گر شد

در دوره رنسانس مشارکت شهروندی اصولا با ظهور تفکرات فلسفه سیاسی و پیچیده تر شدن نظام روابط مفهومی جدید پیدا می کند. در این دوره تامین حقوق شهروندی و مشارکت به مثابه تجلی سیاسی ماهیت انسان نبود بلکه واکنشی در برابر سیستم های حکومتی و مدیریتی بوده است.

دوره پست مدرن دوره ای که با انتقاد از دوره مدرن ظهور کرده و دوره ای که در کشورهای سرمایه داری پیشرفته عناصر تاریخی گذشته برتری می یابند بطوری که این دوره هم انتخابی از هرگونه سنت گذشته است مشارکت شهروندی بصورت مشارکت توده ای ظاهر می شود (حکمت نیا و همکاران، ۱۳۸۳).

تحلیل تاریخی از مشارکت شهروندان در اداره امور شهرهای ایران

الف) ایران قبل از اسلام

بررسی های تاریخی در زمینه زندگی شهری در ایران قبل از اسلام نشان می دهد که عیلامیان قدیمی ترین مردمی هستند که به تمدن شهر نشینی رسیده اند در آن روزگار شهر های چون بابل، نینوا، شوش و غیره وجود داشته است. در دوره های مادها و هخامنشیان شهر های بزرگی همچون هگمتانه و پاسارگاد وجود داشت که ساختار اداری و سیاسی این شهرها توسط حاکمان محلی و داوران شهری اداره می شد. در دوره پارتیان سازمان داخلی و اداره امور شهر ها بطور دقیق مشخص نبود ولی بررسی ها نشان می دهد که در این دوره امور شهرها به شیوه سلوکیان اداره می شد یکی از اسناد مهم که وضع سازمان داخلی شهرهای پارتیان را روشن می سازد نامه پادشاه اردوان سوم خطاب به اهالی شوش است. ظهور دولت ساسانی منجر به از بین

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

رفتن تسلط ایرانیان شرق و تشکیل شاهنشاهی نوین با روش و راه و رسم تازه گردید شرایط زندگی عمومی و اداری شهرها کشور دستخوش تغییرات گوناگون شد.

ب) ایران بعد از اسلام تا انقلاب مشروطیت

ورود اسلام به ایران باعث تحولات عمیق سیاسی اجتماعی گردید ولی به این معنی نبود که ایرانیان کاملاً فرهنگ خود را از دست بدهند بلکه با حفظ آن و جذب اسلام توانستند فرهنگ مخلوط اسلامی ایرانی بوجود آورند. وجود مسجد در شهرها علاوه بر نقش سیاسی مذهبی اجتماعی داشته اند مردم با شرکت در نماز جمعه مشارکت بسیار گسترده جهت اداره امور رفاهی محلی شهر ایفا کرده اند. اداره امور شهرها در دوره بعد از اسلام به چهار دسته تقسیم می شد که عبارتند از:

۱- امور اداری سیاسی امنیتی منطقه نفوذ آن بر عهده حاکم بود

۲- امور اجتماعی اقتصادی و امور خدماتی که بر عهده رئیس شهر بود

۳- امور انتظامی که داروغه عهده دار آن بود

۴- امور قضایی که قضات مسولیت آن را بر عهده داشته اند

با صدور فرمان مشروطیت در سال ۱۳۲۴ هجری قمری برابر با ۱۲۸۵ هجری شمسی نخستین گام در جهت مشارکت شهروندان در اداره امور شهر برداشته شد و هریک از افراد مملکت در تصویب و نظارت امور عمومی به اندازه مرتبه شان سهیم شدند و حق شرکت در انتخابات اعضای مجلس را دارا شدند. در این دوره ۱- انجمن ایالتی و ولایتی ۲- قانون بلدیه به اجرا درآمد.

ج) دولت پهلوی و اداره امور شهرها

استقرار حکومت پهلوی سرفصل دوران جدیدی در ساختار اجتماعی سیاسی ایران بوده است. تحولات اجتماعی سیاسی ایران در این دوران با شروع تحولات شیوه اداره امور پیش سرمایه داری و توسعه مناسبات سرمایه داری مقارن بوده است. همچنین با روی کار آمدن دولت دکتر مصدق قانونی تحت عنوان لایحه قانون شهرداری در تاریخ ۲۰ مرداد ۱۳۳۱ به تصویب رسید و بر اساس این قانون هر شهر که جمعیت آن ۵ هزار نفر یا بیشتر باشد شهرداری در آن تاسیس شود.

د) اداره امور شهرها بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ تغییر بنیادین در ساختار سیاسی- اجتماعی و قوانین اساسی صورت گرفت. زمینه مناسبی فراهم شد تا رویکردی جدید در اداره امور شهرها به منظور ارتقای مدیریت رشد پایدار مناطق شهری با تبعیت از اهداف اقتصادی- اجتماعی و سیاسی صورت گیرد مسولین کشور با ضروری دانستن اداره شورایی در کشور در سطوح مختلف تشکیل شوراهای اسلامی روستا، شهر بخش شهرستان یا استان را مورد توجه قرار دادند (حکمت نیا، ۱۳۸۳).

مشارکت و مدیریت شهری

مهمترین هدف مدیریت شهری را می توان در ارتقای شرایط کار و زندگی جمعیت ساکن در قالب اقشار و گروه های مختلف اجتماعی و اقتصادی و حفاظت از حقوق شهروندان، تشویق به توسعه اقتصادی و اجتماعی پایدار و حفاظت از محیط کالبدی دانست. بنابراین، هنگامی که شهر، دارای مشکلات و نارسایی هایی در چرخه امور خود است و از مشکلات بهداشت شهری و آلودگی های محیطی و اقسام آسیب های اجتماعی رنج می برد و بحران هایی، همچون مسکن، نقص در ظرفیت کافی تأسیسات عمومی، بیکاری، کمی درآمد، زاغه نشینی، مشقات اجتماعی، رشد خودروی شهری و بی هویتی در شکل گیری بافت ها و ساختمان ها را تجربه می کند، می توان به این نتیجه رسید که مدیریت شهری آن در تنگنا و نارسایی به سر می برد. در این باره، مدیریت شهری باید ضمن دارا بودن برنامه برای وضع موجود شهر و فایق آمدن بر مشکلات آن، برنامه های آینده شهر را تدوین کرده، بر اساس آنها، به ترسیم آینده ایده آلی که بر مبنای واقعیت ها و شرایط زمان و مکان قرار دارد، بپردازد. در این مورد، مدیریت شهری باید حافظ شهرها و منافع مردم شهرها باشد (تقوایی و همکاران، ۱۳۸۸).

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

توسعه پایدار

مفهوم توسعه پایدار تاکنون به شیوه های گوناگون در قالب مفاهیم متنوعی بکار برده شده است (محمودی و ماجد، ۱۳۹۱). توسعه پایدار یک نوع راهبرد است (مرادی و رحمانی، ۱۳۸۹). مفهوم توسعه پایدار شهری در ادبیات جهانی برای نخستین بار در سال ۱۹۸۷ میلادی با انتشار گزارشی کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه سازمان ملل متحد با نام آینده مشترک ما مطرح شد. این گزارش که به گزارش بروتلند مشهور است توسعه پایدار را به صورت ذیل تعریف می نماید:

توسعه پایدار توسعه ای است که نیازهای زمان حال را تأمین می کند بدون آنکه توانایی نسلهای آتی در پاسخگویی به نیازهایشان را به خطر بیندازد.

براساس تعریف فو، ویژگی های ذیل را می توان برای توسعه پایدار برشمرد:

- در کوتاه مدت قابل دستیابی نیست.
- مبتنی بر تعادل و عدالت است.
- رویکردی متوازن و یکپارچه دارد.
- دارای هدف مشترک است اما از راه های گوناگون می توان به آن دست یافت.
- طبیعت را تنها به عنوان منبعی برای توسعه به شمار نمی آورد بلکه منشاء و مبنای توسعه بشر محسوب می گردد (پرهیزکار و فیروزبخت، ۱۳۹۰).

منظور از توسعه پایدار، حفاظت صرف از محیط زیست در نظر نیست، بلکه مفهوم جدیدی از رشد اقتصادی است که عدالت و امکانات زندگی را برای تمامی مردم جهان و نه تعداد اندکی از افراد برگزیده است. در این رهیافت جدید از توسعه، نوع استفاده از منابع طبیعی موضوع محیط زیست و توسعه اکولوژیکی، توسعه اکوسیستم اجتماعی همراه با تأمین نیازهای اساسی استراتژی جهانی حفاظت، مورد توجه می باشد. مایکل راد کلیفت سه ضلع مثلث آن را به صورت زیر نمایش می دهد (نقدی و صادقی، ۱۳۸۵).

شکل ۲: رئوس مثلث توسعه پایدار
(ماخذ: نقدی و صادقی، ۱۳۸۵)

شکل ۳: اضلاع مثلث توسعه پایدار
(ماخذ: شیخ الاسلامی و همکاران، ۱۳۸۸)

ابعاد، اهداف و اقدامات توسعه پایدار

امحاء فقر و محرومیت، حفظ و ازدیاد منابع موجود، تأکید و توجه بر ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی توسعه، توجه به محیط زیست و حفظ و ارتقاء آن، از ابعاد مختلف پایداری به حساب می آید. کمیسیون محیط زیست و توسعه سازمان ملل متحد با توجه به این ابعاد، برای دستیابی به توسعه پایدار، توجه به اهداف ذیل، را اجتناب ناپذیر به شمار آورده است

- احیاء رشد با رویکرد افزایش رفاه اقتصادی و امحاء فقر و نابرابری کشورهای در حال توسعه جهان سوم از طریق افزایش رشد اقتصادی و حفظ سطح معینی از رشد توسعه کشورهای توسعه یافته به شیوه ای که انرژی و منابع کمتری در آن مورد استفاده قرار گیرد
- تغییر کیفیت رشد از طریق توجه به تمام اثرات حاصل از رشد به گونه ای که مفاهیم رشد باید در هر صورت تمامی متغیرهای غیر اقتصادی نظیر: آموزش، بهداشت، آب و هوای سالم، مراقبت از مناظر و منابع طبیعی و ... را در بر گیرد.
- تأمین نیازهای اساسی انسان نظیر اشتغال، تغذیه مناسب، انرژی، مسکن، آب و محیط بهداشتی و ...
- حفظ سطح پایداری از جمعیت از طریق تعریف اندازه جمعیت منطبق و متناسب با ظرفیت و توان تولیدی اکوسیستم.
- حفظ و افزایش منابع پایه : حفظ و ازدیاد منابع طبیعی به عنوان منابع پایدار توسعه نه تنها در راستای دستیابی به اهداف توسعه الزامی است بلکه به دلیل تعهد اخلاقی به سایر اشکال حیات و نیز نسلهای آتی ضروری است.
- جهت گیری همکاری و مدیریت خطر با رویکرد بکارگیری فناوریهایی که موجب نزدیکی و همراهی بیشتر انسان و طبیعت گردد و راه حلهایی برای غلبه بر مشکلات و ممانعت از بروز معضلات جدید ارائه نماید.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

- ادغام محیط زیست و اقتصاد در تصمیم سازی ها : یکپارچه شدن محیط زیست و اقتصاد در تصمیم سازی را می توان موضوع اصلی و محوری اهداف توسعه پایدار برشمرد (پرهیزکار و فیروزبخت، ۱۳۹۰).

دسته بندی نظری دیدگاه های توسعه پایدار شهری

الف) دیدگاه پرنشیب و آزار دهنده

توسعه پایدار در این دیدگاه به منابع طبیعی به عنوان یک سرمایه نگاه می شود و حداکثر استفاده کردن از آن مورد نظر است. شرکت های صنعتی چند ملیتی با سرمایه های بیکران بدون کوچکترین توجهی به منابع با ارزش محیطی از آن استفاده می کنند و حتی اگر آلودگی های ایجاد شده از این گونه فعالیت های صنعتی به پاره شدن پرده اوزون بینجامد، آنها همچنان به حداکثرسازی سرمایه های خود مشغولند، در این دیدگاه نظرات مخربی وجود دارد و دسته آبی به این اعتقاد چسبیده اند که اگر به هوش و استعداد انسان میدان بدهیم و مخصوصاً این هوش و استعداد را از طریق تکنولوژی بیان نماییم، این قدرت و استعداد انسان می تواند هر گونه مسأله محیطی را حل کند. براساس این نظریه هیچ محدودیتی در زمینه ظرفیت درک انسان وجود ندارد؛ و این قدرت انسان می تواند هر گونه سیستم محیطی را تحت نفوذ خود درآورد. در این دیدگاه محیط طبیعی براساس سودمندی آن در سیستم اقتصادی ارزیابی می شود و از سوی دیگر توسعه پایدار تنها هم معنی رشد پایدار تلقی می گردد. جایی که توسعه در شکل کاملاً خام خود تنها با محصول ناخالص ملی GNP اندازه گیری می شود. دیدگاه های رسمی در زمینه حسابداری بدون تغییر باقی مانده اند. در این گونه دیدگاه های رسمی توجه کال به یک سلسله متغیرهای باریک مانند درآمد، سرمایه گذاری، سود و صادرات معطوف می گردد. در دیدگاه پرنشیب و آزاردهنده توسعه، ابزار سیاست گذاری به صورت مداوم به حداکثر سازی محصول رشد آن می پردازد. محدودیت این دیدگاه در متن توسعه پایدار عبارت از این است که این دیدگاه با معیار پول نگاه متمرکزی بر سیستم فعالیت اقتصادی دارد؛ و از نتایج محیطی این گونه فعلاً کاملاً چشم می پوشد. طی دیدگاه رشد رسمی در زمینه اجرای پروژه های شهرهای مانند راه های شهری و تنظیم کاربری اراضی شهری و چگونگی مصرف انرژی، تأثیرات محیی این قبیل پروژه ها را بکلی از نظر دور می دارد و هر مشکلی در محیط پیش می آید، بدون توجه به حال خود رها می شود. درباره این امر در کشورهای جهان سوم حتی مسئولی برای رسیدگی به مشکلات وجود ندارد، به عنوان مثال از نتایج توسعه صنعتی در شهرهای ایران مخصوصاً تهران آلودگی هوا که تقریباً بجز محیط زیست هیچ مرجعی خود را مسئول آن نمی داند، و متأسفانه دست محیط زیست نیز از چند طرف بسته شد و عملاً نمی تواند کاری انجام دهد. هم اکنون در شهرهای بزرگ ایران مانند تهران و تبریز و اصفهان و غیره، برج سازی ها با مسایلی مواجه شده اند. به عنوان مثال در تهران برج های منفردی که در سطح شهر مخصوصاً شمال تهران درست شده از نظر تأسیساتی محیط اطراف خود را دچار مشکل کرده اند. شبکه لوله های آب محلات مختلف براساس مقدار مصرف معمولی جمعیت محاسبه شده اند، وقتی در نقطه ای مصرف قابل توجهی بر این سیستم اعمال می شود، دیگران در مضیقه قرار می گیرند. موارد فوق، نکات بارز دیدگاه پرنشیب و آزاردهنده توسعه پایدار است. به هر حال توسعه پرنشیب و آزاردهنده روشی از توسعه است که طی آن به هر قیمت باید سرمایه ها افزایش یابند و به حداکثر برسند. این امر در زمینه کارهای بزرگ و یا درباره کارهای کوچک تولیدی یکسان است و در جهان سوم مشکلات شهری به این دیدگاه مربوط می شود.

ب) توسعه پایدار ضعیف

طی این دیدگاه هدف با ارزشی تعقیب می گردد و آن عبارت است از «رشد سرمایه داری را با امور محیطی ترکیب کردن». طی این هدف اینگونه نکات بررسی می شوند که اصول اقتصادی نئوکلاسیک را می توان در حل مسائل محیطی به کار برد. لازمه اهداف سیاست گذاری در زمینه توسعه پایدار ضعیف در نظر گرفتن رشد اقتصادی است، اما طی آن هزینه های محیطی نیز مورد توجه قرار می گیرند؛ و برای این منظور حساب معینی تعیین می گردد. این امر ممکن است، زیرا در اینجا محیط بعنوان

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

منابع قابل اندازه‌گیری در نظر گرفته می‌شود. طی این دیدگاه منابع محیطی به عنوان سرمایه‌های ثابت تلقی می‌شوند، در حالی که اقتصاد مجاز است به دنبال هر آرمان و هدف اجتماعی مناسب برود. طی این دیدگاه برای پایداری دو نوع ابعاد اصلی تعریف می‌شود.

ج) توسعه پایدار قوی

طرفداران این دیدگاه مدعی این نکته هستند که پیش شرط هر گونه توسعه اقتصادی، محافظت محیطی است. آنها به سیاست گذاران سطح بالای ممالک اروپایی توصیه نموده‌اند که در زمینه تنظیم سیاستهای اقتصادی خود محافظت‌های محیطی را نیز با آن سیاستها ترکیب نمایند، به عبارت دیگر هر گونه توسعه اقتصادی باید طوری انجام شود که محیط لطمه نخورد و اگر از ثروت محیطی استفاده می‌شود هزینه‌هایی باید تعیین گردد تا مخصوصاً منابع تجدیدپذیر اقتصادی کاملاً از بیخ و بن تهی نشوند، و هم چنین صنایع فاضلابها و دودهای خود را بدون تصفیه کامل به محیط رها نکنند. مدتی است چنین سیاستهایی عملاً در پاره‌ای از کشورهای اروپایی اجرا شده و کشورهای معین اروپایی سعی کرده‌اند کلیه فاضلابها تصفیه و بعد به رودخانه‌هایی مانند تایمز و راین و دانوب ریخته شوند. اکنون آب این رودخانه‌ها کاملاً زلال شده و در کنار آنها مکانهایی برای گشت و گذار مردم فراهم شده است. از این گذشته در انگلیس غالب اتومبیلها از فیلترهای تصفیه دود استفاده می‌کنند. در نتیجه با وجود متروی لندن و تدابیری از نوع فوق هوای لندن دیگر آلوده نیست. به صورت کلی طی دیدگاه فوق هر گونه سیاست گذاری اقتصادی با عطف توجه کامل نسبت به سرمایه‌های محیطی، چه آنهایکه تجدیدپذیر هستند و چه آنهایکه قابل تهی شدن هستند، مورد توجه قرار می‌گیرد و تصویب می‌شود. در این باره محافظت از این گونه سرمایه محیطی که ارزش نگهداری آنها مسلم است (جنگلهای مناطق حاره) یا اینکه باید آنها را توسعه بدهیم (خاک‌های پست شده) باید توجه داشت که انجام این گونه عوامل نیاز به تنظیم بازار و مداخله اولیای امور استان دارد، که باید سلسله وسیعی از ابزار را به کار برند و هم چنین در موارد خاص وقتی تغییراتی در اقتصاد محلی رخ می‌دهد که کاربرد پایدار منابع محیطی مورد نیاز می‌شود درگیری مجامع محلی الزامی می‌شود. در این دیدگاه توجهی کمی به دیدگاه کمی مبذول می‌شود، اما به هر حال رشد کیفی بیشتر مورد توجه است، در عین حال اهداف رشد اقتصادی نیز کماکان مورد توجه سیاست گذاران توسعه پایدار قرار دارد. اگر چه این دیدگاه گاهی به نظریات و سیاستهای دیدگاه توسعه پایدار ضعیف متمایل می‌شود و گاهی به مسیر دیدگاه توسعه پایدار قوی بر می‌گردد. ولی به هر حال در این دیدگاه استفاده از ابزار سیاست‌گذاری مهم است. برای مثال ابزار قانونی، اقتصادی قانونی، برنامه‌ریزی کاربردی اراضی، برانگیزاننده‌های مالی و ابزار اقتصادی مانند مالیت‌های فضای سبز و جریمه‌های آلوده کننده‌ها، منابع قابل معامله، انواع تشویق‌ها، طرح‌های باز پس دادن سپرده‌ها، تشویق به تغییر رفتار و انطباق با قوانین، از طریق اطلاع رسانی و آموزش و ترغیب عموم مردم. در این باره تغییر رفتار در انواع مصارف کالاها با هدف صرفه‌جویی مورد نظر دیدگاه توسعه پایدار قوی است. در مدل توسعه پایدار قوی، ابزار قانونی و اقتصادی برنامه‌ریزی بر روی مدیریت منابع متمرکز شده است. در این باره همچنین سطح وسیعی از موضوعات اجتماعی مورد توجه قرار می‌گیرد، توجهی که بر روی شاخص توسعه پایدار نیز متمرکز می‌گردد.

د) مدل ایده‌آل

توسعه مدل ایده‌آل توسعه پایدار یک نظر عمیق و وسیع است که هدف آن تغییر ساختار اجتماع، اقتصاد و سیاست است، به صورت کلی اجزای این سیستم طوری چیده شده است که رفتار انسان را نسبت به محیط و طبیعت اصلاح کند. به این دلیل این دیدگاه را دیدگاه اکولوژیست نیز نامیده‌اند که اکولوژیستهای افراطی نیز آن را قبول کرده‌اند. این مدل توسعه پایدار خالص را در نظر می‌گیرد. جایبکه هر چه در طبیعت می‌گذارد و یا در آن می‌نشانند به همان مقدار از آن بر می‌دارد در این باره هیچگونه فرمی از رشد کلی به زبان کمی اندازه‌گیری نمی‌شود، زیرا که قرار است خود بشر در این اکوسیستم زندگی کند، به عوض آن رشد مورد نظر با معیارهای کیفی زندگی اندازه‌گیری می‌شود، نه با استانداردهای زندگی. مدل ایده‌آل توسعه پایدار تنها به زندگی انسان فکر نمی‌کند، بلکه کلیه عوامل زنده و غیره زنده بجز انسان را بسیار پرارزش تلقی می‌کنند. زیرا ارزشهای

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

ذاتی و اصل اینگونه عوامل برای زندگی انسان بسیار مفید است. از سوی دیگر این مدل در جستجوی معیارهای برابری برای فرمهای گوناگون زندگی است. در این باره نیز مدل ایده‌آل توسعه پایدار نوعی مدل کلی نگر را که به روابط متقابل، اعمال متقابل و مکانهای متقابل عناصر زندگی توجه دارد، مورد استفاده قرار می‌دهد؛ و نهایتاً در این مدل، «ارزش» در فرایند طبیعی و گروه‌ها نهفته است، و نه در هستی مجرد زندگی افراد؛ و به این ترتیب در این مدل ابعاد اجتماعی توسعه پایدار بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد و معیارهای اندازه‌گیری موجود را در زمینه کیفیت زندگی کافی نمی‌بیند و پیشنهاد می‌نماید شاخصهای بیشتری در زمینه اندازه‌گیری کیفیت زندگی فراهم گردد. طرفداران این دیدگاه می‌گویند که تا کنون کارهای تحقیقاتی زیادی در زمینه این مدل انجام شده است که در خارج از سیستمهای اقتصادی و اجتماعی قرار دارند. برای مثال سازمانهای غیرانتفاعی خصوصی در اروپا کارهای کیفی قابل توجهی انجام داده‌اند که به تعریف و تشخیص ثروتهای غیر پولی، کمک قابل توجهی می‌کند. اگر این مدل ایده‌آل توسعه پایدار توسعه یابد می‌تواند این گونه فعالیتها را با سیستمهای حسابداری اقتصادی سابق ترکیب کند. مخالفان این نظریه به اجرای سیاستهای آن ایراد می‌گیرند، اما در عین حال با این نظر که «در مصرف منابع زمین باید حد اعتدال را مراعات کرد و از آنچه باقی مانده محافظت نمود، آنچه را که تجدیدنپذیر است نباید بی‌مهابا مصرف کرد و دور انداخت، نباید محیط زندگی را آلوده کنیم و نتایج آن را که خود زندگی را نابود می‌کند از نظر دور بداریم»، موافق هستند. اکولوژیستها در زمینه محافظت محیطی اعتقاد به فراهم نمودن محدودیتهای معینی در زمینه فعالیت اقتصادی هستند. به همین دلیل این نظریه مقبولیت قابل توجهی نیافته است، زیرا پاره‌ای از کشورهای صنعتی جهان در زمینه قبول مفاهیم توسعه پایدار به حداقل تغییرات سیاسی در زمینه توسعه پایدار ایده‌آل تن داده‌اند. آنها معتقدند که محدودیت اقتصادی به عدم توسعه اقتصادی - کالبدی و قدرت سیاسی خواهد انجامید. به این ترتیب چهار نوع دیدگاه توسعه پایدار هر کدام به جهاتی از توسعه نظر دوخته‌اند. در هر چهار نوع دیدگاه این فعالیتهای اقتصادی و صنعتی است که ایجاد مسأله می‌نماید. از سویی توسعه کشورها مبتنی بر توسعه اقتصادی است و از سوی دیگر همین توسعه اقتصادی که به دنبال آن توسعه صنعتی مطرح می‌شود، خود ایجاد کننده مشکلات محیطی است. بنابراین ضرورت زندگی انسان که اکنون به خطر افتاده، توسعه پایدار را امری الزامی می‌نماید (شیخ الاسلامی و همکاران، ۱۳۸۸).

ویژگی‌های شهر پایدار

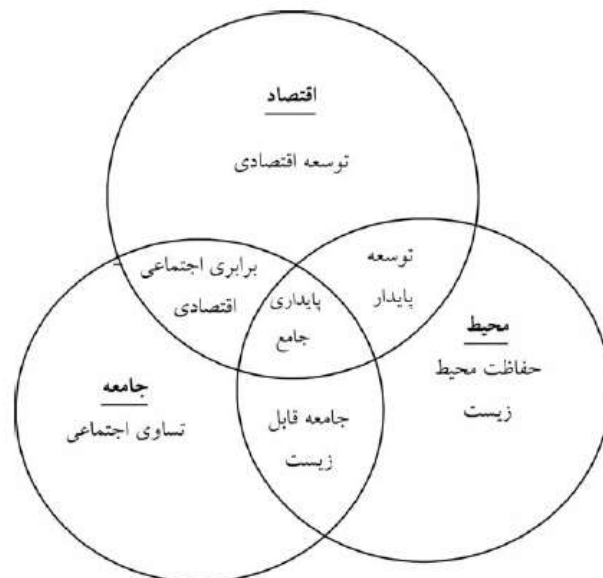
با در نظر گرفتن گزارش کمیته بروتلند و نیز گزارشات کمیسیون محیط زیست و توسعه سازمان ملل متحد و همچنین با توجه به تعریف ارائه شده از توسعه پایدار شهری، ویژگی‌های شهر پایدار را می‌توان به شرح ذیل تبیین نمود

- شهرمتعادل و عدالت محور : جایی که عدالت، غذا، سرپناه، آموزش، بهداشت و امید به طور منصفانه توزیع شده و همه مردم در اداره امور شهر مشارکت دارند.
- شهر زیبا : جایی که هنر معماری و سیما و منظر آن موجب نشاط، شادابی، شور و شوق گردد.
- شهر خلاق : شهری که موجب بروز خلاقیتها، آزادی فکری و پایداری اندیشه‌های انسانی گردد.
- شهر اکولوژیکی : جایی که در آن آثار نامطلوب اکولوژیکی بطور حداقلی باشد، محیط انسان ساخت با محیط طبیعی سازگاری داشته باشد و از منابع طبیعی پیرامون شهر در مقابل گسترش شهر محافظت گردد.
- شهری با سهولت دسترسی و ارتباط : شهری که در آن فعالیتهای اجتماعی در عرصه‌های عمومی بارور، تشویق و تقویت گردد و برقراری ارتباطات بصورت چهره به چهره و تبادل اطلاعات با استفاده از فناوری‌های نوین صورت پذیرفته و روز به روز افزایش و تحقق یابد.
- شهری متنوع : جایی که طیف گسترده‌ای از فعالیتهای سازگار بطور همزمان صورت گرفته و سرزندگی، شادابی و تحرک حیات عمومی و اجتماعی را موجب گردد.

باتوجه به ویژگی‌های فوق می‌توان گفت که توسعه پایدار شهری مبتنی بر دو رویکرد اساسی ذیل می‌باشد:

- توسعه شهری برای رسیدن به ویژگی های بر شمرده شده شهر پایدار، اهداف بنیادی تعیین شده ای دارد که برنامه ها و فعالیتها را برای حصول این ویژگی ها جهت می دهد.
- توسعه شهری با هرگونه انتشار آلودگیها و آسیبهای محیطی ناشی از فعالیتهای ناسازگار انسان به هر میزان که باشد، مغایرت و مخالفت اساسی دارد.

بر مبنای این دو رویکرد، تأکید می گردد که توسعه پایدار شهری فرآیندی است که هدف آن ایجاد شهری مطابق با نیازهای اساسی انسان و از لحاظ عملکرد، مکانی مناسب برای زندگی نسلها و حال و آینده است. توسعه پایدار شهری مستلزم موفقیت در تحقق اهداف کیفی شهر مشروط بر فراهم نمودن شرایط عدالت و برابری شامل برابری درون نسلی و برابری درون کشوری، برابری بین کشورها و مهمتر از همه برابری بین نسلها همچنین مراقبت در بکارگیری ذخایر و منابع طبیعی شهر و پیرامون آن به گونه ای که مصرف و استفاده از آن نباید فراتر از توان باز تولید آن باشد (پرهیزکار و فیروزبخت، ۱۳۹۰).

شکل ۴: پایداری جامع حاصل اشتراک چیست؟
(ماخذ: کلانتری و همکاران، ۱۳۸۸)

نتیجه گیری

امروزه در جهان، توسعه خواهی تبدیل به جنبشی فراگیر و جهانی شده است، اغلب دولتها و همه ملتها خواهان توسعه هستند، اما مراد از توسعه در این میان بسیار متفاوت است. از گذران امور روزمره گرفته تا فراغت، از فقر مطلق تا بهبود دسترسی به خدمات اساسی اقتصادی و اجتماعی و نیز بهبود مستمر و ارتقای مداوم کیفیت زندگی در این مقوله می گنجد. طرح شعارهای مشارکت جویانه از سوی دولت و دستگاههای دولتی یکی از نشانه های مهم حرکت دولت به سوی مشارکت است. حال که مسؤولان و دستگاه های دولتی در ایران به این نتیجه رسیده اند که برای مرتفع کردن معضلات شهری، بایستی دست نیاز به مشارکت مردم در امور اجتماعی و به ویژه شهری دراز نمایند، ضروری است برای رسیدن به اهدافشان، هر گونه انتقاد سازنده را با جان و دل پذیرا بوده، با صداقت و مسؤولیت پذیری در عمل، حسن اعتماد شهروندان را به خود جلب نمایند. تجربه نشان داده است که مشارکت مردمی در اداره امور شهری باعث بهبود کارآیی تخصیص هزینه به سوی اولویت های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و پروژه های زیر بنایی می گردد نتیجه بدست آمده از تحقیق بیانگر این واقعیت است که؛ نیاز به مشارکت شهروندان و حمایت از آنها در مدیریت شهری، بیش از پیش در جامعه ما احساس می شود چرا که جامعه ما به جهت شرایط

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

ISSN ۲۹۸۰-۷۷۸۶

اجتماعی، تاریخی و سیاسی، بحرانهای متعددی را پشت سر گذاشته و در ادوار پیشین به دلایل مختلف، در رسیدن به توسعه پایدار، مخصوصاً توسعه پایدار شهری، مرارت های زیادی را متحمل گردیده است و عدم مشارکت شهروندان برمسائلی چون، ترافیک، فضای سبز، فعالیتهای شهرداری ها در زمینه ساخت وسازها، تصمیمات مدیران و برنامه ریزان شهری، جمع آوری زباله، ایمنی شهری و غیره اثر گذار بوده است.

مراجع

۱. پرهیزکار، اکبر، فیروزبخت، ع. چشم انداز مدیریت شهری در ایران با تأکید بر توسعه پایدار شهری، فصلنامه جغرافیایی سرزمین، سال هشتم، شماره ۳۲، ۱۳۹۰.
۲. تقوایی، م.، بابانسب، رسول، موسوی، ج. تحلیلی بر سنجش عوامل مؤثر بر مشارکت شهروندان در مدیریت شهری مطالعه موردی: منطقه ۴ شهر تبریز، مطالعات و پژوهشهای شهری و منطقه ای، سال اول، شماره دوم، پاییز ۱۳۸۸.
۳. ربانی، ر.، قاسمی، وحید، عباسزاده، م. رابطه ابعاد مادی و غیر مادی رفاه اجتماعی با مشارکت شهروندان در امور شهری، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، شماره ۳۲، سال نهم، ۱۳۸۷.
۴. حافظ نیا، م. مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، انتشارات سمت، چاپ هفدهم، ۱۳۸۹.
۵. حکمت نیا، ح. موسوی، میر نجف. تحلیل تاریخی از مشارکت شهروندان در اداره امور شهرهای ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۸۰، ۱۳۸۳.
۶. شکویی، ح.، حسینی، ع. سازوکارهای مشارکت شهروندان در تهیه طرح های توسعه شهری. فصلنامه مدرس علوم انسانی، دوره ۸، شماره ۱، ۱۳۸۳.
۷. شیخ الاسلامی، ع.، کریمی، ب.، اقبالی، ر. ارزیابی توسعه پایدار شهری کلان شهر شیراز، فصلنامه جغرافیایی چشم انداز زاگرس، سال اول، شماره ۲، زمستان ۱۳۸۸.
۸. صیدایی، س.ا.، دهقانی، ا. نقش مشارکتهای مردمی در توسعه روستایی با تأکید بر مشارکت سنتی و جدید مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان نورآباد ممسنی، جامعه شناسی کاربردی، سال بیست و یکم، ۱۳۸۹.
۹. کلانتری، خ.، اسدی، ع.، چوپچیان، ش. تدوین و اعتبارسنجی شاخصهای توسعه پایدار مناطق روستایی، مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، سال اول، شماره دوم، پاییز ۱۳۸۸.
۱۰. محمودی، و.، ماجد، و. برنامه ریزی توسعه پایدار شهری با رویکرد برنامه ریزی هسته ای (پیشنهادی برای برنامه ریزی توسعه پایدار شهری تهران)، فصلنامه راهبرد، سال بیست و یکم، شماره ۴۶، پاییز ۱۳۹۱.
۱۱. مرادی، م.، رحمانی، ب. نقش گردشگری در توسعه پایدار شهری مورد مطالعه شهر مشهد، فصلنامه جغرافیا و سرزمین، سال هفتم، شماره ۲۵، ۱۳۸۹.
۱۲. نقدی، الف.، صادقی، ر. حاشیه نشینی چالشی فراروی توسعه پایدار شهری با تأکید بر شهر همدان، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال پنجم، شماره ۲۰، ۱۳۸۵.
۱۳. Yearley, S., Forrester, J. and Bailey, P. 'Participation and Expert Knowledge: a Case Study Analysis of Scientific Models and their Publics', in Hisschemöller M., Hoppe, R., Dunn, W.N., and Ravetz, J.R. 'Knowledge, Power and Participation in Environmental Policy Analysis', in Policy Studies Review Annual, Vol. ۱۲, ۲۰۰۱, pp. ۳۴۹-۳۷۰, ۲۰۰۱.
۱۴. Dobson, Charles. "The citizen's handbook: A guide to building a community in Vancouver", <http://www.vcn.bc.ca/citizens-handbook>, (1 Mar ۲۰۰۰).